

Harrie Lemmens

Bretels voor de ziel

Harrie Lemmens (1953) vertaalde proza en poëzie uit het Duits, Engels, Spaans en vooral Portugees, o.a. van Pessoa, Eça de Queiroz, Saramago, Agualusa, Rentes de Carvalho, Mia Couto, Dulce Maria Cardoso, Cormac McCarthy, Christoph Hein, João Ubaldo Ribeiro, Machado de Assis, António Lobo Antunes, Clarice Lispector en Gonçalo M. Tavares. In 2006 kreeg hij de vertaalprijs van het Nederlandse Fonds voor de Letteren. Ook schreef hij recensies, essays, columns (zie ook harrilemmens.nl) en een boek over Brazilië: God is een Braziliaan (2014), dat in 2015 in het Portugees werd vertaald (door Mariângela Guimarães) en uitgegeven in Brazilië. Hij is mede-oprichter en redacteur van het digitale tijdschrift voor Portugeestalige literatuur zuca-magazine.nl. 'Bretels voor de ziel' werd op 19 april 2017 in Utrecht als lezing uitgesproken tijdens de Vertalersgeluktournee en verscheen eerder op de website van het Nederlands Letterenfonds. VertaalVerhaal dankt Ana Carvalho voor haar toestemming tot het gebruik van haar foto's.

Bretels voor de ziel

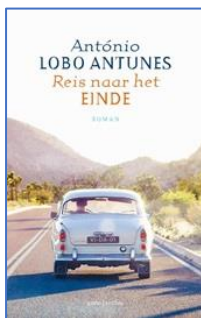
De man die u op de foto achter mij zo vriendelijk toelacht is de grootste levende Portugese schrijver. Ik zeg levende om geen ruzie te krijgen met de weduwe van José Saramago, de Portugese schrijver die wél de Nobelprijs heeft gekregen.

Elf van de zevenentwintig romans die António Lobo Antunes heeft geschreven heb ik vertaald: *De judaskus*, *Vogelvlucht*, *Fado alexandrino*, *Dans der verdoemden*, *Het handboek van de inquisiteurs*, *De glans en pracht van Portugal*, *Preek tot de krokodillen*, *Verdwij niet zo snel in die donkere nacht*, *Paardenschaduw op zee*, *Als een brandend huis* en nu dit *Reis naar het einde*. Plus *Mijn winterkat mijn lief*, een boek met brieven uit Angola, waar hij

begin jaren zeventig diende in de koloniale oorlog. Die oorlog loopt als een rode draad door al zijn romans.

Maar vandaag gaan we het niet hebben over de hel die de oorlog is. Vandaag hebben we het over een andere hel.

Als kind al wilde António Lobo Antunes niets anders dan schrijver worden, maar dat mocht niet van zijn vader, een vooraanstaand neuroloog. ‘Literatuur is voor mietjes, jij wordt dokter,’ vonniste hij. Dan maar de psychiatrie, dacht de gehoorzame zoon. Die heeft tenminste nog een raakvlak met de letteren. Na zijn basisopleiding als arts werd hij echter eerst ruim twee jaar als onderofficier ingezet in de oorlog in Angola – maar nogmaals, daar zullen we het vandaag niet over hebben, leest u *De judaskus*, of *Mijn winterkat mijn lief*, en ga naar de film die op basis van die brieven is gemaakt, *Letters of War* –, vooraleer hij kon beginnen aan zijn specialisatie. En toen stelde hij vast hoezeer beide werelden in afgrijzen met elkaar verbonden zijn:

In 1973, schrijft hij in Reis naar het einde, In 1973 was ik teruggekeerd uit de oorlog en ik wist alles van gewonden, van het janken van gewonden op de weg, van ontploffingen, schoten, mijnen, van door de explosie van een hinderlaag aan stukken gereten buiken, ik wist van gewonden en vermoorde baby's, wist van vergoten bloed en heimwee, maar de hel was me bespaard gebleven.

Conhecimento do inferno, ‘Kennismaking met of kennis van de hel’, is de oorspronkelijke titel van *Reis naar het einde*, en die andere hel is de psychiatrie, oftewel de psychiatrische inrichting, ook wel het gekkenhuis genoemd. In dit geval Hospital Miguel Bombarda in het centrum van Lissabon, waar de schrijver lange tijd heeft gewerkt. Sinds een paar jaar is het gesloten.

De man die hier achter mij tegenover de schrijver en zijn vertaler staat, is een oud-patiënt van de psychiater António Lobo Antunes. Het terras is dat van een klein restaurant waar Lobo Antunes dagelijks pleegt te lunchen, en waar hij de mensen ziet en spreekt die zijn romans en columns, zijn *crónicas*, bevolken. Als geen ander weet hij zich in het hoofd van mensen te verplaatsen en het malen, het sprongsgewijze denken, de tics en manieën te verwoorden, doodgewone mensen, mensen zoals u en ik – lees bijvoorbeeld *Als een brandend huis*. We hebben eigenlijk allemaal bretels nodig om onze ziel op te houden, zegt de hoofdpersoon uit de nieuwe roman die dit najaar in Portugal uitkomt onder de prachtige titel *Tot de stenen lichter worden dan water*. Bij deze man ligt het anders: hij staarde roerloos als een standbeeld naar Lobo Antunes, die me een teken gaf dat ik niet moest reageren, omdat de man gevaarlijk kon worden. Soms wordt het malen namelijk te sterk en neemt het de macht over in het hoofd. En het gaat mis.

Dat is het moment waarop de hel begint. De echte hel. De echte hel zijn de mensen die vanwege de oorlog (ga weg, verdwijn!) of om duizend-en-een andere redenen verward door de donkere nacht van hun wanen dwalen, alleen bereikbaar voor de spoken die hun hoofd bevolken – die worden zieken of patiënten, of cliënten, of bewoners genoemd –, en de begeleiders en verzorgers, het team van artsen en verpleegkundigen, psychiaters en psychologen, dat hele leger dat zich over de menselijke geest met kortsluiting buigt – maar niet over het juiste gereedschap beschikt om een einde te maken aan het knetteren, sissen en vonken.

De man die op deze foto een donkere gang in stapt, verdwijnt in een web van afhankelijkheid. De teams die er niet in slagen crises te verhelpen veranderen door hun arrogante opstelling, zo stelt de psychiater Lobo Antunes – en hij spaart zichzelf daarbij geenszins – de geplaagde geesten in platgespoten en pillen slikkende zombies, die door de gangen dwalen en door de tuin van Hospital Miguel Bombarda vliegen: ook de arts

heeft waanvoorstellingen. In feite is de hele roman één lange hallucinatie: de duur van een autorit vanuit de Algarve naar Lissabon en de kleine badplaats Praia das Maças iets verderop, waar Lobo Antunes de vakanties van zijn kinderjaren doorbracht: ja, deze roman is sterk autobiografisch. Hij faalt in zijn beroep en hij weet dat hij faalt, omdat hij geen oplossing heeft. Het enige wat de schrijver in hem kan doen is dingen benoemen en aan de kaak stellen. Wat gebeurt er met de mensen die gek zijn? Hoe subtiel en glijdend het vaak gaat, wordt duidelijk als hij, in hoofdstuk negen, in de huid kruipt van een 'geval'. *Ik wil geen os worden, zegt de man, ik wil geen groente worden, ik wil niet buiten in de zon gaan liggen als een lijk van een treinongeluk. Ik wil geen bezoek op zondag, geen uitstapjes naar de dierentuin, geen kerstprogramma op de televisie. Ik wil niet dammen met de doden.* Hij wil weg, maar de deur van de hel kan niet open.

Literatuur gaat niet alleen ergens over, literatuur gaat op een bijzondere manier ergens over. Dat bijzondere heet stijl. Eigenlijk maakt het me niet uit waarover de boeken van Lobo Antunes gaan, schreef recensent Alle Lansu ooit. Het zijn zijn zinnen die me meeslepen in een soort roes. En in zijn bespreking van *Reis naar het einde* noemt Ger Groot het een feest om zijn zinnen te lezen. En, zegt hij dan, wat een feest moet het voor de vertaler zijn geweest.

Hoe ziet u hier achter mij. De man met baard is de patroon van de vertalers, de heilige Hiëronymus, vertaler van de Bijbel in het Latijn, de Vulgaat. U zult mij niet horen beweren dat vertalen geen feest is, want dat is het, maar het is ook en bovenal werken. Je moet opnieuw, in je eigen taal, verzinnen wat de auteur in zijn taal had verzonnen. En je moet dat zo verzinnen dat muziek en ritme en gevoel en betekenis overgebracht worden, aangepast aan de eisen en leefwereld van die andere lezer.

Wel erg veel mannen, hoor ik u denken, en ik rond zo meteen ook af met een verhaal over een man. Maar laat ik u eerst vertellen dat Lobo Antunes zeer veel over vrouwen schrijft en heeft geschreven. De hoofdpersoon van *Verdrijf niet zo snel in die donkere nacht* is een jonge vrouw, die van zijn vorig jaar in Portugal verschenen roman, *Voor haar die in het donker op mij wacht*, een oude actrice die aan Alzheimer lijdt.

Sinds ruim een jaar bestaat het tijdschrift voor Portugeestalige literatuur *Zuca Magazine*. In dat tijdschrift heb ik een column met als titel *Zon & Zeer*. Daarvan wil ik er ter afronding graag een voorlezen die me werd ingegeven door *Reis naar het einde*: hij heet 'Houdini'.

Ik was een kaartje aan het kopen in het museum voor moderne kunst ergens in de provincie, toen er een man achter uit een gang kwam. Rijzig, middelbare leeftijd, mechanische tred. Hij stapte rechtstreeks op de vrouw achter de kassa af, neeg zijn grijzende hoofd en

zei: 'Het gaat goed met mij.' Het klonk niet als antwoord op een vraag die niemand had gesteld, maar alsof het een uiterst belangrijke mededeling was waar veel van afhing. De vrouw knikte glimlachend en de man liep weg. Stijf en ongemakkelijk in het corduroy jasje van zijn leven. Ernstig. Hij ging op zijn degelijke bruine schoenen af door een zijdeur.

Toen ik een halfuur later na een rondgang door de ongeïnteresseerde zalen mijn jas aantrok, zag ik hem weer naderen. Even resoluut, voorbereid op een taak. Hij betrad wederom het toneel en richtte zich opnieuw tot de kaartjesverkoopster: 'Het gaat goed met mij.' En zij glimlachte, dat was háár opdracht, háár rol.

Soms stappen er mensen uit de boeken die ik vertaal. Vooral die van António Lobo Antunes. In *Reis naar het einde* trekt een bonte stoet van zielen voorbij die in een Houdini-knoop liggen. De pillen van de psychiaters knippen de touwen die hen binden niet door. Ze zijn niet opgewassen tegen wat hen omringt en wat hen verwart. Maar ondanks of dankzij de boeien in hun geest blijven ze overeind in de wanen waarin ze rondwaren. Achter de verdoving van de tranquillizers schemeren de

werelden waarin ze zich hebben teruggetrokken en waar het goed met ze gaat. ‘Het gaat goed met mij,’ herhaalde de man tegen de glimlachende vrouw, zonder een spier van zijn gezicht te vertrekken, en hij draaide zich om en keerde terug naar zijn boek.